

Gamla fruktodlingar är en fantastisk miljö som nu är på väg att försvinna.
Foto: Levande Landskap.

Går det att få nytt liv i gamla fruktodlingar?

Under snart tre år har vi jobbat med ett projekt kring Österlens äldre fruktodlingar. Syftet var att undersöka om det skulle gå att hitta nya användningsområden för de kvarvarande äldre odlingarna och därmed ge dem ett längre liv. I den här artikeln, som är den första i en serie av fyra, berättar vi om projektet, äppelodlingens historia, sorter och våra första slutsatser.

Österlen är den plats i Sverige där det finns flest fruktodlingar och där fruktodlingen under 1900-talet har präglat landskapet mer än på något annat håll i landet. Det finns visserligen rester av äldre odlingar kvar och även moderna odlingar på andra platser, till exempel i Vångatrakten norr om Kristianstad, i småländska Urshult, på Bjärehalvön och längs Vättern – men Österlen intar utan tvekan

en särställning bland dem.

Fram till slutet av 1980-talet fanns det gott om äldre fruktodlingar på Österlen med gamla, korgformade träd, men idag är det bara en bråkdel kvar. Många har blivit ersatta av moderna spaljeodlingar, andra har avverkats för att bli åker eller bostadsområden och vissa har fått växa igen.

När vi flyttade till Österlen såg vi hur stora områden med vackra, gamla

Leader är en metod för landsbygdsutveckling med fokus på lokal förankring, initiativkraft och engagemang. Projekten medfinansieras av EU.

fruktträd sågades ner, trots att många fortfarande var produktiva. Träden producerar inte bara ett livsmedel – de utgör även ett fantastiskt kulturarv och ger biologiskt rika miljöer. Därför beslöt vi oss för att starta ett projekt för att hitta hållbara sätt att bevara och utveckla de äldre fruktodlingarna.

Projektet organiserades inom vårt företag Levande Landskap och finansierades av Leader. Vi ville undersöka hur man kan ta vara på och öka odlingarnas biologiska mångfald och kulturmiljövärden, se om odlingarna på något sätt kan användas för att bidra till regional utveckling samt att bevara Österlens karakteristiska landskapsbild.

Både teori och praktik i projektet

Projektet har innehållit en mängd olika aktiviteter, både praktiska och teoretiska. Till en början valde vi ut tre övergivna, väl synliga, äldre odlingar som vi sedan, i samråd med markägarna, skötte under tre år för att testa olika skötselmetoder. Vi gjorde omfattande restaureringsbeskrivningar, rörde sly, genomförde gräsbränning och ängsslätter. Våra slutsatser om den praktiska skötseln presenterar vi i nästa artikel.

Projektet "Nytt liv i Österlens gamla äppellundar – för natur och människor" drivs av Helena Edman och Fabian Mebus. Helena är landskapsingenjör med passion för träd, och då särskilt äldre fruktträd. Fabian är biolog med en stor kärlek till ängsblommor och ekologi. Tillsammans driver de Levande Landskap, där de blandar teoretiska och praktiska uppdrag inom naturvård, kulturmiljö och odling. Se även www.levandelandskap.se.

Vidare gjorde vi en kunskapsmanställning om gamla fruktträds betydelse för biologisk mångfald och tog fram generella skötselråd för äldre fruktodlingar på Österlen (båda dessa dokument finns tillgängliga på vår hemsida www.levandelandskap.se). Vi har också inventerat samtliga äldre fruktodlingar på Österlen och ritat in dem i ett GIS-skikt. (GIS = Geografiskt InformationsSystem, vilket förkortat kan sägas är en digital karta.)

Projektet innehöll ett flertal publika aktiviteter, till exempel har vi genomfört ett 30-tal "äppelsamtal" med ägare

till gamla fruktodlingar för att diskutera skötsel av odlingarna. Vi har även haft guidningar med Naturskyddsföreningen och genomfört två workshops för yrkesverksamma trädgårdsmästare med intresse för äldre fruktträdsmiljöer i samverkan med Hantverkslaboratoriet vid Göteborgs Universitet.

Historisk tillbakablick

Det var i Kivik vid Stenshuvuds norra sluttningar som Henric Åkesson 1888 planterade de äppelträd som skulle komma att bli Sveriges första yrkesmässiga fruktodling. 1906 anlade familjen Grytzell en odling vid Olofsberg (på marker köpta av Åkesson), men det dröjde ytterligare cirka ett halvt sekel innan äppelodlingarna blev mer allmänt spridda på Österlen. På häradskartan 1926–34 över Kivik redovisas

inga större odlingar. Enbart traktens första fruktodlingar syns tydligt på de kustnära markerna kring Karakås och Stenshuvud, samt i trädgårdar i direkt anslutning till byns bebyggelse.

Flygfoton från 1940-talet visar att odlingarna nu expanderat kraftigt i området kring Kivik och Äsperöd. De första odlingarna fanns kvar, men hade ökat i utbredning och vissa av dem hade slagits samman till större sammanhängande fält. Bokverket *Svenska gods och gårdar* som gavs ut i hela Sverige, ger relativt detaljerad information om hur fruktodlingen såg ut i början av 1940-talet. I Södra Mellby fanns till exempel tretton gårdar med fruktodlingar med i genomsnitt 360 träd per gård, vilket speglar en relativt småskalig odling. I Rörums socken fanns elva gårdar med i snitt cirka 1 240 träd per gård, en be-

De första etablerade fruktodlingarna var belägna på de lite kargare markerna utmed kusten i Kivik. På häradskartan från 1930-talet är de markerade med grön färg, inramade av små cirklar.

Flygbild från 1975 över det lilla kustsamhället Vik med omgivningar. Vik ligger ca 10 km SO om Kivik. Här ser man att i princip all åkermark nu upptogs av fruktodlingar. (Flygbilden visar inte samma område som häradskartan.)

tydligt mer storskalig typ av odling.

Från 1940-talet fram till början av 1970-talet skedde en explosionsartad ökning av fruktodlingsarealen på Österlen. Den ekonomiska kartan och flygbilder från 1970-talet visar att fruktodlingar närapå helt tagit över landskapet. I princip all åkermark, stora som små fält, hade planterats med fruktträd. Odlingarna var nu väl spridda och etablerade, framför allt i det kustnära odlingslandskapet från Ravlunda i norr till Baskemölla i söder. Därutöver fanns mindre omfattande odlingar här och var i landskapet, även en bit inåt land.

Förutsättningarna för fruktodlingen förändrades drastiskt när importstoppet för äpplen och päron upphörde att gälla år 1988/89. De som livnärde sig på fruktodlingen komprimerades bland annat med röjningsbidrag. Odlare som röjde bort en odling före 1989 års skörd

fick 20 000 kr per röjd hektar. Tanken med bidraget var att dels minska fruktodlingsarealen med cirka en tredjedel och dels att ersätta de gamla odling-

En del av de odlingar som visades på häradskartan finns kvar än idag. Träden planterades ofta i riktigt mager, stenig jord.

Foto: Levande Landskap

Foto: Levande Landskap

En av Österlens äldsta odlingar från 1950-talet. Träden är planterade med cirka sex meters avstånd och har den typiska öppna korgformen.

arna med moderna täta odlingar för att kunna klara den hårdnande konkurrensen från utländsk frukt.

En typisk äldre fruktodling på Österlen

Med begreppet äldre odling avser vi odlingar som planterades före 1980. Men det är inte bara trädens ålder som gör att vi bedömer en odling som äldre, utan snarare odlingens karaktär. Till skillnad från moderna spaljeodlingar så står träden i äldre odlingar glest och har starkväxande grundstammar, vilket innebär att träden blir relativt stora och vidkroniga. Det mest karakteristiska är dock formen – huvudstammen har tidigt sågats av och träden har fått en så kallad korgform.

I de äldsta odlingarna från 1940-

till 1960-talen var ett vanligt avstånd mellan träden cirka sex meter. Träden beskars så att de förgrenades redan på 50–60 centimeters höjd och fick därmed sin korgform. Under 1960-talet övergick man till tätare planteringar i raderna, cirka 4–5 meter för starkväxande grundstammar och 2–3 meter för svagväxande grundstammar. Träden utgjordes dock fortfarande av fristående individer.

Under 1960- och 1970-talen var det vanligt med så kallade röjningsplanteringar, vilket innebär att man planterade träden med bara 1–2 meters avstånd. Efter några år, när träden började växa in i varandra, flyttades eller avlägsnades vartannat träd. Träden som skulle röjas planterades på svagväxande grundstam och träden som

skulle bli kvar på starkväxande. Efter som svagväxande stammar ger tidig skörd kunde man få en god avkastning innan träden skulle tas bort.

Efterhand blev så kallade häck- eller spaljeodlingar förhärskande och träden planterades allt tätare. I moderna häckplanteringar används enbart svagväxande grundstammar som binds upp på stolpar eller vajrar och droppbevattnas. Ett vanligt avstånd mellan träden är 0,8 meter i konventionell odling och 1 meter i ekologisk odling.

Nuläge

Som en del av projektet inventerade vi samtliga kvarvarande äldre fruktodlingar. Det har inneburit många fantastiska vandringar på hela Österlen och idag känner vi igen i princip varanda odling! Även yngre fruktodlingar

Foto: Levande Landskap

Modern häckodling. Träden är planterade med mindre än 1 meters avstånd och cirka 3 meter mellan raderna. Den beräknade omloppstiden för en modern fruktodling är cirka 15–20 år.

Foto: Levande Landskap

Under våra inventeringar upptäckte vi att ett fåtal äldre odlingar fortfarande är i rationell drift. Fint att se!

De gamla odlingarna är ljuvliga miljöer, något vi önskar att man även kan få uppleva i framtiden.

registrerades. Samtliga objekt klassades som antingen äldre eller yngre och för de äldre noterade vi ett tiotal parametrar, bland annat ungefärlig ålder, grad av igenväxning, skötselstatus och förekomst av natur-, kulturmiljö och sociala värden. För att hitta odlingarna hade vi hjälp av flygbilder från 1940-talet, 1960, 1975 och 2000.

Gränsdragningen mellan vad som är äldre eller yngre var i vissa fall svår, främst i odlingar som planterats i slutet av 1970-talet. Någon enstaka mindre odling kan ha förbisetts. Data från vår inventering ger endast en ögonblicksbild eftersom både äldre och även yngre odlingar nu avverkas i relativt snabb takt.

I början av 2024 fanns enligt vår inventering sammanlagt 217 hektar äldre fruktodlingar kvar. Storleken på de

enskilda objekten varierade från några hundra kvadratmeter till några hektar (det största objektet var drygt 7 hektar). Medelstorleken var cirka 1 hektar och medianvärdet var cirka 0,6 hektar.

Av de 217 hektaren äldre odlingar var cirka 28 hektar kraftigt igenväxta med sly, buskar och björnbär, och ytterligare 48 hektar uppvisade viss igenväxning. Bara hälften av dessa äldre odlingar, det vill säga drygt 100 hektar, bedömde vi som välskötta, vilket innebär att såväl träden som markväxtligheten sköttes.

Enligt en digitalisering gjord av Simrishamns kommun fanns 1960 sammanlagt cirka 1400 hektar fruktodlingar på Österlen och man kan utgå ifrån att samtliga dessa utgjordes av glesa planteringar med korgträd. Resultatet av vår inventering visar att det

idag bara finns kvar cirka 15 procent av dessa äldre odlingar. Med tanke på att flera av odlingarna är helt eller delvis igenväxta och många inte längre sköts så ligger den verkliga siffran snarare kring 10 procent. I många av de kvarvarande odlingarna finns dessutom stora luckor och många döda eller döende träd, vilket innebär att mängden kvarvarande äldre fruktträd enligt vår bedömning ligger under 5 procent.

Vi registrerade också drygt 545 hektar yngre fruktodlingar (varav en hel del var på väg att överges), vilket innebär att det enligt vår inventering i början av 2024 fanns totalt knappt 750 hektar fruktodling på Österlen, varav mellan 500 och 600 hektar fortfarande är i drift, det vill säga sköts aktivt.

Slutsatsen är att vi idag endast har kvar en liten spillra av de för Österlen karakteristiska äldre fruktodlingarna med korgträd, och att fruktodlingsarealen i sin helhet har minskat med cirka 60 procent jämfört med när fruktodlingen på Österlen var som störst.

Som en jämförelse kan nämnas att enligt Jordbruksverket är den totala fruktodlingen i Sverige idag cirka 1800 hektar (2020).

Sorter

Det övergripande syftet med vårt projekt var att undersöka om, och i så fall hur, de äldre äppelodlingarna på Österlen kan bevaras som natur- och kulturmiljö och en del av landskapsbilden. Därför hade vi inte med några aktivi-

Cox Orange hör till de sorter som ofta förekommer i äldre äppelodlingar.

teter om sortbestämning i projektets upplägg. I efterhand har vi ångrat detta, eftersom vi lade märke till att sorterna är en viktig del av odlingarnas kulturhistoria. Dessutom observerade vi att vissa sorter, till exempel Cox Orange, är mer känsliga för närings- och vattenbrist och därför dör snabbare än andra sorter när en odling överges. Och inte minst är intresset för sorter stort bland många ägare till äldre fruktodlingar.

Att mer noggrant beskriva och undersöka sorter i äldre fruktodlingar på Österlen kan alltså vara en intressant fortsättning på vårt projekt. Men här följer några observationer vi ändå gjort avseende sorter:

Äldre fruktodlingar på Österlen utgörs i huvudsak av äpplen, men det kan också finnas ett mer eller mindre stort inslag av päron, plommon och, mer sällan, körsbär. Inslaget kan bestå av allt från enstaka rader av till exempel

Ett förvuxet Signe Tillisch-träd, som visat sig kunna ge frukt igen efter restaurering.

Berner Rosenäpple kan förekomma i en del äldre odlingar men är ovanlig i moderna äppelodlingar.

päron eller plommon bland äppelträden till mer sammanhållna odlingar på flera tusen träd av till exempel päron. Ett ofta återkommande fenomen är att äldre äppelodlingar omges av en rad av päronträd längs yttergränsen.

Vi lade märke till att flera av de större kvarvarande odlingarna utgjordes av en eller ett fåtal sorter. Bland de vanligaste sorterna vi stötte på finns Ingrid Marie/Karin Schneider, Cox Orange, Belle de Boskoop och Gravensteiner, ofta med någon insprängd rad Transparente Blanche. Andra odlingar, ofta mindre sådana med ett par hundra träd, kunde uppvisa en ganska stor mångfald med 10–20 olika sorter. En förklaring vi fick av en markägare till den relativt stora mångfalden i en odling är att vissa odlare, vid sidan om att sälja frukt till grossist, även sålde frukt direkt till konsument. Man ville då kunna erbjuda ett större urval och också ha en längre försäljningssäsong med både tidiga och sena sorter.

Det fanns förr även många småbutiker som tog emot mindre mängder frukt (till exempel 100 kg) och som var intresserade av mer ovanliga sorter. Flera odlare berättade också att man helt enkelt var nyfiken på att testa olika sorter. Några sorter som vi stötte på i äldre odlingar, utöver ovan nämnda, var Signe Tillisch, Ribston, Cox Pomona, Katja, Summerred, Åkerö, McIntosh, Melon, Lobo, Holsteiner Cox, Dronning Louise, Filippa, Bramley, James Grieve, Eldrött Duväpple, Golden

Levande Landskap består av Helena Edman och Fabian Mebus, som här njuter av att få arbeta i en av Sveriges äldsta äppelodlingar i Vik.

Delicious, Berner Rosenäpple, Alice, Guldborg, Maglemer, Wellington och Ontario.

Enligt rapporten *Den skånska fruktodlingens kulturarv* (2017) förekom hela 53 sorter i en odling vid Karakås i Kivik, men denna siffra avser även moderna sorter.

Våra slutsatser

Efter att ha vandrat runt i alla äldre fruktodlingar på Österlen är det en stor sorg att se hur många odlingar som nu överges. Det finns fullt begripliga skäl till detta – de är helt enkelt inte lönsamma när man ska betala för manuell beskärning och krånglig markskötsel. Många markägare känner sig villrådigga och de fina odlingarna drivs av eld-

själar som inte vill ge upp. Idag finns enligt vår bedömning knappt 5 procent äldre fruktträd kvar, vilket är otroligt synd för både landskapsbilden, kulturmiljön och den livsmedelsresurs som äpplen trots allt är. Om dessa gamla träd vårdas med kunskap och kärlek skulle de kunna stå kvar mycket längre och hela miljön bli en oas för såväl växter som djur och människor.

I nästkommande artiklar kommer vi att berätta mer om den praktiska skötseln, biologisk mångfald, kulturmiljövård, sociala värden och inte minst om framtidsutsikterna för dessa fantastiska, rent magiska, miljöer.

Text: **Helena Edman**
och **Fabian Mebus**
levandelandskap@gmail.com